

साल्गीको बलात्कृत आँसु कथामा क्षण, जाति र पर्यावरण

रविकिरण अधिकारी

सहप्रा. नेपाली शिक्षा, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रिवि, कीर्तिपुर

ravikiran.adhikari1@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत आलेख कथाकार पारिजातद्वारा रचित 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाको समाजशास्त्रीय अध्ययनमा आधारित छ। प्रसिद्ध चिन्तक हिप्पोलाइट तेनको साहित्य विश्लेषणसम्बन्धी समाजशास्त्रीय आधार पहिल्याई उक्त कथाको रचनाकालीन युगचेतना, प्रजातिगत विशिष्टता र पर्यावरणीय विविधताको तथ्यगत पहिचान गर्नु यस लेखको उद्देश्य हो। पुस्तकालयीय अध्ययन एवम् समीक्षात्मक कार्यका आधारमा गुणात्मक अनुसन्धान विधि उपयोग गरी तथ्य सङ्कलन गरिएको छ। गुणात्मक विधिद्वारा पाठभित्रबाट चुनिएका अंशको अध्ययन गरी सामान्यीकृत निष्कर्ष निकालिएको छ। यस लेखमा स्थापित सिद्धान्तका आधारमा कथाको अध्ययन गरिएको हुँदा मूलतः निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ भने रचनाकृति विश्लेषणका सन्दर्भमा आगमनात्मक विधि अपनाइएको छ। तेनद्वारा स्थापित त्रितत्त्वसम्बन्धी मान्यताका आधारमा विश्लेषण गरिएको यस कथामा पितृसत्तात्मक सामन्ती राज्यव्यवस्थाको ऐतिहासिक कालखण्ड, विकट पहाडी ग्रामीण र सहरी पर्यावरणका प्रजातिगत विशेषता समेटिएका छन्। प्रस्तुत कथा पुरुषप्रधान सामाजिक संरचनाअन्तर्गत महिलामाथि हुने गरेको लैङ्गिक शोषण, उत्पीडन र नारीशरीरको पण्यीकरण संस्कृतिको दस्तावेज बनेको छ। त्यस्तो विद्रूपताको अनावरण गर्दै उक्त अवस्थाबाट उन्मुक्तिको सञ्चेतना उदबोधन हुन थालेको युगचेतना सम्प्रेषण गर्न सफल 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' नारीकेन्द्रित सामाजिक यथार्थवादी कथा हो भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

मुख्य शब्दावली : त्रितत्त्व, पण्यीकरण, पर्यावरण, प्रजाति, स्मृतिबिम्ब।

विषय प्रवेश

प्रस्तुत लेख 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाको समाजशास्त्रीय अध्ययनसँग सम्बन्धित छ। यस अध्ययनका प्रमुख पक्ष साल्गीको बलात्कृत आँसु कथा एवम् क्षण, जाति र पर्यावरण हुन्। विवेच्य कथाकी सर्जक आधुनिक नेपाली कथाको अस्तित्ववादी-विसङ्गतिवादी र प्रगतिवादी धाराकी कथाकार पारिजात (जीवनकाल, वि. सं. १९९४-२०५०) हुन्। उनले नेपाली साहित्यमा कविता, कथाका साथै उपन्यासको रचना गरेकी छन्। उनका *आदिम देश* (२०२५), *सडक र प्रतिभा* (२०३२), *साल्गीको बलात्कृत आँसु* (२०४३) र *वधशाला आउँदाजाँदा* (२०४९) गरी

चारओटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन्। यी कृतिमा उनले अस्तित्ववादी, विसङ्गतिवादी र समाजवादी यथार्थवादका कोणबाट समाजलाई केलाएर आफ्नो कथा सिर्जनालाई गति दिएकी छन्। सर्वप्रथम *स्पन्दन* (२०४०) पत्रिकामा प्रकाशित विवेच्य कथा अहिले *साल्गीको बलात्कृत आँसु* (२०४३) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ। यस कथाले २०४० को दशकको पूर्वार्धको नेपाली समाजको सङ्क्रमणकालीन परिस्थिति र त्यसले पैदा गरेको तरङ्गित मनस्थितिलाई उजागर गर्दै नेपाली जनमानसमा देखिन थालेको व्यक्त-अव्यक्त रूपको असन्तुष्टि एवम् विद्रोहात्मक सञ्चेतनालाई मुखरित गरेको छ। यो अध्ययन पारिजातको 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथासँग

सम्बन्धित भएको हुँदा यसको समाजशास्त्रीय कोणबाट विश्लेषण गर्नु अनुसन्धेय विषय पनि हो।

कथा गद्यशैलीको भाषिक कलाका रूपमा चिनिने साहित्यको आख्यानतात्मक विधाको एउटा भेद हो। कथामा जीवनजगतसँग सम्बन्धित विविध घटनाक्रमलाई शृङ्खलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ। कार्यकारण सम्बन्धमा आधारित आख्यानको लघुरूप कथा हो। यसमा सामाजिक जनजीवनका विविध क्षेत्रबाट टिपिएका पात्रहरूको उपयोग गरी तिनका बिच अन्योन्य क्रिया गराइन्छ। मानवीय आचरण र व्यवहार, जीवनभोगाइका क्षण, प्रजातिगत विशिष्टता र परिवेशगत विविधताको चित्रण कथामा हुन्छ।

कथा विश्लेषणका विविध पद्धतिमध्ये समाजशास्त्रीय पद्धति पनि एक हो। हिप्पोलाइट अडोल्फ तेन (सन् १८२८-१८९३) द्वारा प्रतिपादित युगचेतना, प्रजाति र पर्यावरण पहिचानको अवधारणा साहित्यको अन्तर्विषयक अध्ययनका लागि चर्चित छ। आफू बाँचेको युग, समाज, सामाजिक सहसम्बन्ध, परिवेश आदिले लेखकको चेतनालाई प्रभावित तुल्याउँछन् अनि उसले त्यही प्रभाव र अनुभूतिको अभिव्यक्तिद्वारा साहित्यमा समाजलाई प्रतिबिम्बन गर्छ भन्ने उक्त अध्ययन पद्धतिको निष्कर्ष छ। प्रस्तुत लेखमा यिनै प्रतिमानका आधारमा 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाको विश्लेषण गरिएको छ। कृति विश्लेषणका कतिपय कोणबाट विवेच्य कथाको समीक्षा गरिएको भए पनि तेनद्वारा प्रतिपादित त्रितत्त्वका आधारमा अध्ययन हुन बाँकी नै छ। अतः उक्त अन्तराललाई सम्बोधन गर्नका निम्ति यस अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ। कथा विश्लेषणका लागि उनको क्षण, जाति र पर्यावरणसम्बन्धी सैद्धान्तिक आधार पहिल्याई विवेच्य कथामा उक्त त्रितत्त्वको पहिचान गर्नु नै यस आलेखको मूल उद्देश्य हो।

समस्याकथन र उद्देश्यनिर्धारण

'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथामा के कस्तो क्षण, जाति र पर्यावरण व्यक्त भएको छ भन्ने विषय नै यस अध्ययनको मूल समस्या हो। उक्त समस्या समाधानका लागि यस अध्ययनमा साहित्यको

समाजशास्त्रीय विश्लेषण पद्धतिलाई सैद्धान्तिक आधार बनाई प्रस्तुत कथामा विद्यमान क्षण, जाति र पर्यावरणको विश्लेषण गर्ने उद्देश्य राखिएको छ।

सम्बद्ध कार्यको पुनरावलोकन

'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाबारे भएका पूर्वाध्ययनको कालक्रमिक पुनरावलोकन सङ्क्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

पौड्याल (२०४६) ले विवेच्य कथामा भौतिक परिस्थितिबाट उत्पन्न मानसिक पीडा र तनावको कुशल अभिव्यक्ति भएको टिप्पणी गर्दै कथातत्त्वलाई कथाशिल्पको आवरणमा सजाएर प्रस्तुत गर्ने विशिष्ट प्रविधि भएकाले कलात्मक मूल्यका दृष्टिले यो कथा उत्कृष्ट ठहरिएको कुरा उल्लेख गरेका छन्।

पाण्डेय (२०५१) ले यस कथाको मूल पात्र साल्गीले भोग्नुपरेको दुर्नियतिप्रति तीव्र घृणा, उन्मुक्तिका लागि छटपटी र अपराधीलाई हदैसम्मको सजायको भागी बनाइनुपर्ने आग्रहजस्ता संवेदनशील कुरालाई वस्तुपरक ढङ्गले व्यक्त गरिएकाले प्रस्तुत कथा स्तरीय र उत्कृष्ट रहेको बताएका छन्।

सुवेदी (२०५३) ले साल्गीजस्ता प्रत्येक नारीले सचेत भएर आत्मरक्षाका लागि ल्वाँगे घर्ती र त्यसलाई दलालीमा टिकाउने शासनसत्ताकै विरुद्ध जुट्नुपर्ने कुरा कथामा यथार्थवादी ढङ्गले व्यक्त गरेकाले नारीवादी चिन्तनका दृष्टिले यो कथा उच्च र सबल बनेको टिप्पणी गरेका छन्।

घिमिरे र ज्ञवाली (२०६४) का अनुसार पारिजातका कथामा चेलीबेटी बेचबिखनको जीवन्त समस्या औँल्याइएको छ। यसमा नारकीय जीवन भोग्न बाध्य नेपाली नारीको कारुणिक स्थिति देखाउँदै त्यसप्रति सचेत गराउने उद्देश्य बोकेको प्रस्तुत कथाले पनि नेपालको राष्ट्रिय समस्यालाई सही ढङ्गले उठाएको विचार व्यक्त गरिएको छ।

भट्टराई र सुवेदी (२०६५) ले प्रस्तुत कथामा नारीको वीभत्स र नारकीय चित्रण प्रस्तुत गर्दै त्यस विरुद्ध विद्रोह र प्रगतिवादी स्वर मुखरित भएको अनि पुरुष प्रवृत्तिप्रति नै तीव्र आक्रोश र नारीवादी स्वर प्रकट भएको भनी उल्लेख गरेका छन्।

पाण्डेय (२०७८) का अनुसार विश्लेष्य कथामा सामन्ती आर्थिक संस्कृतिका साथै पितृसत्तात्मक संस्कृतिले नारी शरीरलाई नाफा आर्जनको माध्यम बनाएको अमानवीय सन्दर्भको कुरा उल्लेख गरिएको छ । पितृसत्ताबाट पोषित पुरुष प्रवृत्तिप्रति तीव्र घृणा, आक्रोश र विद्रोहभाव व्यक्त गरेबाट साल्गीमा सञ्चेतनाको उद्बोधन भएको सङ्केत प्रस्तुत कथामा प्रकट भएको बताइएको छ ।

प्रस्तुत पूर्वकार्यहरू विश्लेष्य कथाको समग्र समाजशास्त्रीय अध्ययन विश्लेषणका लागि नभए पनि आंशिक रूपमा सहयोगी देखिन्छन् । तसर्थ यस अध्ययनमा समाजशास्त्रीय सैद्धान्तिक मान्यताको आधार लिई प्रस्तुत कथामा प्रयुक्त क्षण, जाति र पर्यावरणको पहिचान गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

अध्ययनको औचित्य

प्रस्तुत लेख 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाको समाजशास्त्रीय विश्लेषणमा केन्द्रित छ । तेनका क्षण, जाति र पर्यावरणसम्बन्धी सैद्धान्तिक आधारमा तयार पारिएको हुँदा यो विषय अध्ययनका दृष्टिले उपयोगी छ । यस कथाका बारेमा अन्य कतिपय सैद्धान्तिक कोणबाट अध्ययन भए पनि तेनद्वारा प्रतिपादित त्रितत्त्वका केन्द्रीयतामा गहन अध्ययन गरी समाधेय निष्कर्ष स्थापित गर्न बाँकी रहेको सन्दर्भमा यस अध्ययनको औचित्य स्वतः पुष्टि हुन्छ । विश्लेष्य कथाले प्राप्त गरेको कलात्मक गुणवत्ताको अध्ययन साहित्यको समाजशास्त्रले निर्धारण गरेका त्रितत्त्वसम्बन्धी सैद्धान्तिक पर्याधारमा गरिने हुँदा यसको प्राज्ञिक तथा अनुसन्धानात्मक महत्त्व रहेको छ । यस विषयको अध्ययनबाट विवेच्य कथामा प्रयुक्त क्षण, जाति र पर्यावरणसम्बन्धी नवीन प्राज्ञिक ज्ञानको प्रतिष्ठापन हुनाका साथसाथै प्राज्ञिक वर्ग, जिज्ञासु पाठक, अनुसन्धित्सु लगायत यस विषयसँग सरोकार राख्ने अध्येताहरूलाई ज्ञानात्मक लाभ प्राप्त हुने भएकाले प्रस्तुत अध्ययनको औचित्य रहेको छ ।

सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत अध्ययनको क्षेत्र आख्यान हो । यसमा 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाको समाजशास्त्रीय कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ । कृतिको सम्यक् पठन र गहन अध्ययन गरी क्षण, जाति र पर्यावरणलाई सङ्केतन गर्ने खासखास सूचकहरू चुनिएको छ ।

कथ्य विषयलाई समेट्ने खालका कथाभिन्नका प्रामाणिक सूचनात्मक अंशलाई साक्ष्यका रूपमा छनोट गरी उद्देश्यमूलक ढङ्गले तथ्य सङ्कलन गरिएको छ । विश्लेष्य कथाअन्तर्गतका उक्त तथ्यहरू प्राथमिक स्रोतका सामग्रीका रूपमा रहेका छन् । यस कथाको अध्ययनसँग सम्बन्धित चर्चा परिचर्चा, विभिन्न लेखलागायतका पूर्वाध्ययनहरूलाई द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । यी दुबै स्रोतका सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय अध्ययन र समीक्षात्मक कार्यका आधारमा गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

साहित्यको समाजशास्त्र लेखक बाँचेको युगसन्दर्भ र परिवेशका आधारमा समाजको वस्तुपरक अध्ययन गर्ने सिद्धान्त हो । समाजशास्त्रका जन्मदाता अगस्त कोम्ते भए पनि यसको विशद व्याख्या गरी कृति विश्लेषणको एउटा सुसङ्गत सैद्धान्तिक रूपरेखा प्रस्तुत गर्ने कामचाहिँ तेनद्वारा भएको हो । उनले *द हिस्ट्री अफ इङ्लिस लिटरेचर* (सन् १९५६) नामक कृतिमा साहित्यको समीक्षा क्षण, प्रजाति र पर्यावरणका आधारमा गर्न सकिने विचार प्रकट गरेका छन् । साहित्यको आयतनभिन्न मानव समाजको व्याख्या हुन सक्ने उनको दृष्टिकोण रहेको छ । उल्लिखित तीनवटा तत्त्वभिन्न भौतिक आधारहरूको अन्तर्भाव हुने कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् (जैन, सन् १९८६, पृ. २३) । साहित्यिक कृतिमा प्रस्तुत सामाजिक सन्दर्भलाई त्रितत्त्वका आधारमा अध्ययन गर्न सकिन्छ भन्ने अवधारणा आधुनिक र वस्तुगत मानिन्छ ।

समाजशास्त्रीय दृष्टिबाट साहित्यको विश्लेषण गर्न सकिने पहिलो आधार क्षणको पहिचान हो । साहित्यमा समकालीन यथार्थको प्रतिबिम्बन हुन्छ । स्रष्टाले आफू बाँचेको युगलाई साहित्यमा अङ्कन गरेको हुन्छ । तेनका अनुसार "एउटा कुनै कालखण्डमा केही प्रधान र प्रतिनिधि विचारहरू हुन्छन् र एक खालको बौद्धिक ढाँचा निर्माण भएको हुन्छ । यसबाट स्वभावतः युगीन सामाजिक चिन्तनधारा प्रभावित हुन्छ" (पाण्डेय, सन् २००६, पृ. १२५) । साहित्यकारको युग र चेतनाले वस्तु हुनुको यथार्थलाई प्रमाणित गर्दछ । साहित्यमा अभिव्यक्त युगचेतनाका आधारमा कालीनताको पहिचान गर्न सकिन्छ । साहित्यमा लेखकको युगबोध क्षणका रूपमा अभिव्यक्त भएको

हुन्छ । यस आधारमा पारिजातलिखित 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

समाजशास्त्रीय कोणबाट कृति विश्लेषण गर्न सकिने अर्को आधार प्रजातिगत पहिचान हो । कथामा यस्तो पहिचानका विभिन्न सन्दर्भहरू अभिव्यक्त भएका हुन्छन् । तेनले "साहित्यमा वर्णित चरित्रका आधारभूत विशेषताहरू प्रजातिको विशिष्ट चेतना र सौन्दर्यानुभूतिमा प्रकट हुन्छन्" (पाण्डेय, सन् २००६, पृ. १२४) भनेका छन् । यिनै विशेषताका आधारमा युगीन समाजको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्रहरूका सोचाइ, क्रियाकलाप, रीतिस्थिति आदिका माध्यमबाट प्रजातिगत पहिचान गर्न सकिन्छ । यसअन्तर्गत मानिसको सहज एवम् वंशाणुगत विशेषता, मानसिक र शारीरिक बनावट आदि पक्षहरू पनि समेटिन्छन् । फलस्वरूप हरेक कृति तत्कालीन प्रजातिको प्रतिबिम्ब बनेर उपस्थित हुन्छ । उल्लिखित पक्षहरू पहिल्याउन प्रजातिगत अध्ययनले स्पष्ट आधार प्रदान गर्ने भएको हुँदा यस आधारमा 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथामा प्रजातिगत पहिचान गर्न सकिन्छ ।

समाजशास्त्रीय पद्धतिबाट साहित्यको विश्लेषण गर्न सकिने तेस्रो आधार पर्यावरणको पहिचान हो । कृतिमा पर्यावरणसम्बन्धी तथ्यहरू स्थान र परिवेशसँग संश्लेषित भएर देखापर्दछन् । तेनले मानव स्वभाव र प्राकृतिक परिवेशका बिच सम्बन्ध स्थापित गरी त्यसका आधारमा साहित्यिक विशेषताको व्याख्या गरेका छन् (पाण्डेय, सन् २००६, पृ. १२४) । उनले प्राकृतिक परिवेश र सामाजिक परिवेश गरी दुई किसिमले पर्यावरणको चर्चा गरेका छन् । उनको बढी जोड प्राकृतिक परिवेशमा रहे तापनि पर्यावरणभित्र सामाजिक आर्थिक परिवेशलाई पनि समेटेका छन् । पर्यावरणबारे नेपाल (सन् २००५) भन्छन्, "आख्यानमा पर्यावरण भन्नाले इतिवृत्तको क्रम र प्रकृतिलाई परिभाषित गर्ने तथा पात्रका बाह्याचरण एवम् बाह्य परिवेशलाई विशिष्टता प्रदान गर्ने प्रकृति, मानवीय सम्बन्ध एवम् सामाजिक, आर्थिक पृष्ठभूमि आदि बुझिन्छ" (पृ. ९३-९४) । पर्यावरणभित्र मानव, प्रकृति, जलचर र स्थलचर प्राणीहरूको परस्पर सम्बन्धको कुरा जोडिएर आउँछ । उक्त कुराको वस्तुगत अध्ययन गर्नमा पर्यावरणसम्बन्धी विश्लेषण

पद्धतिले महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गर्ने हुँदा यस दृष्टिकोणबाट विवेच्य कथाको अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

तेनप्रतिपादित साहित्यको माजशास्त्रीय सिद्धान्त क्षण, जाति र पर्यावरण यी तीन तत्त्वमा आधारित छ । उनले उल्लेख गरेको क्षणलाई कालखण्ड र युगचेतनाका रूपमा बुझ्न सकिन्छ । त्यसैगरी प्रजातिलाई उनले वंशाणुक्रम र शारीरिक संरचना भनेर अर्थ्याएका छन् । उनका दृष्टिमा पर्यावरण भनेको जलवायु तथा सामाजिक परिवेश हो । कृतिमा यी तीनवटै तत्त्व भिन्नभिन्न नभई आपसमा जेलिएर रहेका हुन्छन् (सिंह, सन् १९९८, पृ. १-२) । उपर्युक्त तत्त्वको प्रभाव कृतिगत पात्रमा पर्ने भएकाले तिनका चारित्रिक विशेषताको पृष्ठभूमिमा पर्यावरणको पहिचान गर्न सकिन्छ । कृतिभित्र अभिव्यक्त लेखकको युगबोध, पात्रका चारित्रिक विशेषता र प्राकृतिक एवम् सामाजिक परिवेशको विश्लेषण गरी 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथामा उक्त त्रितत्त्वको पहिचान गर्न सकिन्छ ।

तथ्य विश्लेषण विधि र ढाँचा

सङ्कलित तथ्यहरूको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक प्रतिमान तेन प्रतिपादित साहित्यको समाजशास्त्रीय मान्यता र पद्धतिलाई बनाइएको छ । त्रितत्त्वसम्बन्धी यिनै मान्यताका आधारमा 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथामा प्रयुक्त क्षण, प्रजाति र पर्यावरणको सम्यक् पहिचान गर्न तथ्यहरूको गहन पठन तथा वस्तुगत विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ । तथ्यहरूको सङ्कलन र विश्लेषणका लागि *पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू* (२०५४) मा समाविष्ट उक्त कथालाई मूल आधार मानिएको छ । यस अध्ययनमा नयाँ सिद्धान्तको स्थापना गर्ने उद्देश्य नराखी स्थापित सिद्धान्तका आधारमा तथ्यविश्लेषण गरिएको छ । पूर्वस्थापित सिद्धान्तको उपयोग गरी विश्लेषणको आधार तयार पारिएको हुँदा प्रस्तुत अध्ययन मूलतः निगमनात्मक विधि र ढाँचामा तयार गरिएको भए पनि साक्ष्यहरूको विश्लेषणका सन्दर्भमा भने आगमनात्मक विधि अँगालिएको छ । यस अध्ययनमा सङ्कलित तथ्यको विश्लेषणका निम्ति तल दिइएबमोजिमको ढाँचा अवलम्बन गरिएको छ :

- क्षणसम्बन्धी समस्या समाधानका लागि सङ्कलित तथ्यलाई कथामा अभिव्यक्त

कालखण्ड र युगचेतनाको ढाँचा प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ।

- जातिसम्बन्धी समस्या समाधानका लागि सङ्कलित सामग्रीलाई कथामा व्यक्त वंशाणुक्रम र शारीरिक संरचनासँग सम्बन्धित प्रजातिगत आधारको उपयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ।
- पर्यावरणसम्बन्धी समस्या समाधानका लागि सङ्कलित तथ्यहरूलाई कथामा अभिव्यक्त जलवायु र सामाजिक परिवेशको आधार उपयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ।

साल्गीको बलात्कृत आँसु कथाको विश्लेषण

उपशीर्षक अनुसारका साक्ष्यहरू खोजी तदनुरूप प्रस्तुत कथाको विश्लेषण गरिएको छ।

शीर्षक र आख्यान सन्दर्भ

प्रस्तुत कथालाई पदावली स्तरमा शीर्षकीकरण गरिएको छ। यसबाट कथा नायिका साल्गी हो र उसकै जीवनचर्यामा कथानकले फेरो मारेको छ भन्ने कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ। कथाले मूल नायिकाका अश्रुमिश्रित छटपटी, पीडा, सुस्केरा, तनाव र दबाबको तस्बिर प्रस्तुत गरेको छ। परिचित गाउँलेले गरेको विश्वासघातका कारण उत्पन्न असहज परिस्थितिको सिकार बन्न बाध्य बनाइएकी साल्गी विदेशी वेश्यालयमा पटकपटक बलात्कृत हुनुपरेको छ। अनिच्छापूर्वक यौनिक एवम् शारीरिक शोषणको नारकीय जीवन बिताउनुपर्दाका पीडादायी भाव आक्रोशजन्य आँसुका रूपमा पोखिन्छन्। अतः कथाको शीर्षक कुशलतापूर्वक आख्यानीकरण भएको छ र त्यसले कथावस्तुको मूल सन्दर्भलाई अभिव्यक्त गरेको छ।

सिन्धुपाल्चोकको ग्रामीण परिवेशमा हुर्केकी साल्गी डाँडागाउँ निवासी तामाङ परिवारकी छोरी हो। आफ्नै वनपाखामा रमाउँदै सरल जीवन बिताउँदै आएकी ऊ शिक्षाबाट वञ्चित छ र उसको परिवार आर्थिक हिसाबले पनि विपन्न छ। अविवाहित साल्गीको बिहेको कुरा पनि चलेको छ तर त्यसका लागि उसका बाबुआमाले खर्चको जोहो गर्न सकिरहेका छैनन्। पैसा कमाएर बाबुआमालाई आर्थिक मद्दत गर्ने उसको भित्री इच्छा छ। काम र कमाइको लोभ देखाएर

मानव बेचबिखनमा संलग्न दुष्ट ल्वाँगे घर्तीले काठमाडौँको गलैँचा कारखानामा काम लगाइदिने बहानामा साल्गीलाई भारतको कानपुर पुऱ्याई वेश्यालयमा बेच्छ र आफू अदृश्य हुन्छ। एकछिनमा आउँछु भनेर हिँडेको ल्वाँगे एक वर्ष बितिसक्दा पनि आउँदैन। वेश्यालयमा कौमार्य लुटिनु र तारन्तार बलात्कृत हुनुको असह्य पीडामा छटपटिनु साल्गीको दिनचर्या बन्छ। यस्तो नारकीय जीवन बिताउन विवश ऊ जननी र जन्मभूमि अनि गाउँघर र पाखापखेरा सम्भेर विह्वल हुन्छे। उसले गरेको अतीतको स्मरण विशिष्ट अनुभूतिका रूपमा प्रकट भएको छ। तनमन र कर्मले आफू भासिएकी साल्गीले भारतीय यौनपिपासुहरूको यौनतृप्तिको अनिच्छित साधन बन्दै आर्थिक रूपमा सरदानीलाई उकासेकी छ। अन्ततः अपराधी ल्वाँगे घर्तीका दुष्कर्मप्रति तीव्र घृणा अनि सारा पुरुष जातिप्रति नै उसको वितृष्णाभाव र आक्रोश उत्कर्षमा पुगेर कथा समाप्त हुन्छ। यस कथामा नेपाली छोरीचेली कसरी चेलीबेटी बेचबिखनको सिकार भएका छन् भन्ने विद्रूप यथार्थको अनावरण भएको छ।

क्षणको पहिचान

प्रस्तुत कथा वेश्यालयमा एउटी बलात्कृत तरुणीको अस्तव्यस्त लासजस्तो शरीर कोठाको कुनामा राखिएको खाटमाथि पल्टिएको अवस्थाबाट प्रारम्भ भएको छ। यसमा पञ्चायती शासन व्यवस्थाको उत्तरार्धकालीन समयलाई वर्तमानको क्षणका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। त्यस ऐतिहासिक कालखण्डमा सिन्धुपाल्चोकको दुर्गम गाउँमा अन्तर्बाह्य अँध्यारोमा बाँचिरहेको जीवनको यथार्थ कथामा प्रतिबिम्बित छ। स्वयम् साल्गीको हैसियतले पनि सोही कुराको सङ्केत गर्दछ। दिनभर गाईबाखा चराउनु र पाखापखेरा चहार्नु नै उसको दिनचर्या बनेको कुरा स्मृतिबिम्बका रूपमा क्षण बनेर यसरी प्रकट भएको छ : “सिन्धुपाल्चोकमा पनि यतिखेर घाम लागिस्क्यो होला ... एक वर्ष भयो घाम देख्न नपाएको, ए ... नि ... लै लै यतिखेर कान्लानेरको दुधिलोको रुखको पात घाममा टल्करहेको होला। अब माली गाईको बाच्छी आँ ... बाँ गरेर कराउँछे” (पारिजात, २०५४, पृ. १५४)। घाँसदाउरा, वस्तुभाउ र मेलापातमै सीमित साल्गीको चेतनास्तर त्यसभन्दा माथि उठ्न सकेको छैन। ज्ञानका अभावमा ऊ शक्तिहीन बनेकी छ र त ल्वाँगे जस्ता

धूर्तको लहैलहैमा फसेर बेचिएको छ । जहाँ बेचका लागि वस्तुको उत्पादन नै छैन, त्यहाँ स्वभावतः शरीर नै खरिद विक्रीको वस्तु बन्न पुग्छ । यो सामन्ती समाजको विशेषता हो (पाण्डेय, २०७८, पृ. ८३) । यसरी नारीलाई बेचिने, भोगिने र साटिने वस्तु ठान्ने तत्कालीन नेपाली समाजको सामन्ती चरित्रलाई कथाले राष्ट्रसँग अनावृत्त गरिदिएको छ ।

लुवाँगेद्वारा बेचिएको साल्गी वेश्यालयमा नारकीय जीवन बाँच्न बाध्य छ । यस्ता नीरस अनि उच्चाटलाग्दा पल र छटपटीको वर्तमानबाट अतीतको सुखानुभूतिमा मन बुझाउन गरेको स्मरण क्षणका रूपमा यसरी आएको छ : “दसैं सिद्धिएर तिहार आउनुअघि लुवाँगे घर्तीले एकदिन साल्गीलाई भालेको डाँकैमा डाँडा कटाइदियो । त्यसपछि साल्गी कहिल्यै नेपाल पुगिन । लशकरी बाख्री कानै पे ... गरेर कराएको जस्तो लाग्यो उसलाई । उसका बासी आँखाबाट फेरि आँसुको ओइरो बगेर आयो” (पारिजात, २०५४, पृ. १५७) । यसमा दसैं र तिहारबिचको उल्लासमय मनोरम शारदीय महिना र क्षणको पहिचान भएको छ । त्यसैगरी ‘भालेको डाँकैमा’ भन्नाले एकाबिहानै उज्यालो हुनु अघि नै साल्गीको जीवनमा अन्धकारले चिहाएको सङ्केत गर्ने स्थिति संवेदनशील क्षण बनेको छ ।

विगतको मिठो सपनामा रमाइरहेकी साल्गी जब ब्युँभेर यथार्थमा आउँछे तब उसलाई अत्यन्त नमिठो अनुभूति हुन थाल्छ । एकसाथ उसमा लुवाँगेप्रति तीव्र घृणा, आक्रोश, मृत्युबोध, पलायन र जीवनप्रति आशाका भावहरू तरङ्गित भएको क्षणको पहिचान यसरी भएको छ :

सपनामा आमा देखेकी भएर उस (साल्गी) लाई पटककै उठ्न मन लागेको छैन, खान पनि मन छैन । ऊ घरीघरी लुवाँगे घर्तीलाई आफ्नै मनको हतियारले टुक्राटुक्रा काट्दै, क्षतविक्षत पाउँ बसिरहन्छे । ... उसलाई भ्यालबाट हाम फाल्न मन लाग्छ ...। सास छउन्जेल आश हुन्छ, सोच्छे, कतै एकदिन यहाँबाट भाग्न सकिएला कि ? (पारिजात, २०५४, पृ. १५७)

सामन्ती संरचनाको पितृसत्तात्मक समाजमा नारीहरू किनारीकृत र शक्तिहीन बनाइएका हुन्छन् । त्यसैले साल्गी लुवाँगे घर्तीलाई मनको हतियारले काटेर टुक्राटुकामा क्षतविक्षत पारिदिन चाहन्छे । भारतीय

वेश्यालयमा बेचिएको युवती साल्गीका तनावग्रस्त व्याकुल मनोदशाको जीवन्त तस्बिर यस कथामा पेस गरिएको छ (पौड्याल, २०४६, पृ. १५४) । यहाँ ‘हामफाल्न मन लाग्नु’ ले वर्तमानको विरक्ति र विसङ्गत वर्तमान अनि कुनै उपायले यहाँबाट उम्केर सहज जीवन बाँच्ने आशा भविष्यको क्षणको सूचकका रूपमा आएको छ ।

साल्गीले लुवाँगे घर्तीप्रति व्यक्त गरेका आक्रोश, विद्रोही भावना र विचारले उसलाई युगचेतनाको उन्मेषतिर उन्मुख गराएका छन् । शारीरिक रूपले प्रतिकारका लागि शक्तिहीन बनाइए पनि मानसिक रूपमा उसभित्र लुवाँगे लगायत त्यस्तो दुष्कर्ममा संलग्न मान्छेहरूप्रति चरम घृणा र प्रतिरोधभाव विकसित भएको छ । आफू बेचिए पनि ऊ चेलीबेटी बेचबिखनको विपक्ष र विरुद्धमा छे । उसमाथि भएको अमानवीय व्यवहार गर्ने अपराधीले उन्मुक्ति पाउनु हुँदैन अनि त्यस्ता अपराध कर्म गर्नेलाई निर्मम ढङ्गले दण्डित गर्नुपर्छ भन्ने सञ्चेतनाको उन्मेष उसमा भएको छ । कृति रचनाकालीन मानवीय भावनाका स्वरूपहरू, विचारको गति, जीवनदृष्टि, जनजीविकाका परिस्थितिहरू र तत्कालीन मनोविज्ञानजस्ता पक्षहरू क्षणको पहिचान गराउने सूचकका रूपमा प्रस्तुत भएका हुन्छन् । यस कथामा युगचेतनाको धारणालाई पारिजात (२०५४, पृ. १५८) ले यसरी व्यक्त गरेकी छन् :

के कसैले पनि लुवाँगे घर्ती र म गाउँबाट सँगै हराएको थाहा पाएन ? के कसैले पनि लुवाँगे घर्तीलाई एकवचन पनि सोधेन ? के लुवाँगे घर्तीलाई मेरा गाउँलेहरू अब कहिल्यै चिन्दैनन् ? किन ? लुवाँगे घर्तीले पापको फल किन भोग्दैन ? किन लुवाँगे घर्तीलाई कसैले खुकुरीले छपक्क काटेर दुई टुक्रा बनाइदिँदैन ?

यहाँ कथाकारले आफू बाँचेको युगको चेतनालाई कथाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । साल्गीले वर्तमानमा भोगेको जीवन, विगतको अवस्था र भविष्यको सूचनाद्वारा यस कथाको क्षणको पहिचान भएको छ । यसमा चालिसको दशकको राजनीतिक परिवर्तनपूर्वको सामन्ती राज्यसत्ताको आडमा हुर्किएको नेपाली समाज सञ्चेतनासहित सङ्क्रमणकालीन समाजका मानवीय मूल्यमान्यता प्रस्तुत गर्ने युगचेतना क्षणका रूपमा आएको छ ।

प्रजातिगत पहिचान

विवेच्य कथाको प्रजाति कथाका विभिन्न सन्दर्भहरूमा प्रस्तुत भएको छ । कथाको शीर्षकीय सन्दर्भले साल्गी यस कथाकी प्रमुख पात्र हो अनि यो स्त्रीवाचक नाम नारीसँग सम्बन्धित छ भन्ने कुरा प्रस्ट्याएको छ । अतः मानवीय चरित्रका आधारमा मानवजाति अनि नाम र भूमिकाका आधारमा नारीको प्रजातिगत पहिचान भएको छ । जातीय दृष्टिले हेर्दा साल्गी तामाङ जनजातीय समुदायका महिलाहरूको प्रतिनिधि पात्र हो । नेपालको उच्च पहाडी गाउँमा बसोबास गर्ने तामाङहरूको पशुपालनको संस्कृति र जीवनशैली यसरी प्रस्तुत भएको छ - “आबा ‘म्हाने पेमे’ सिध्याएर अघि नै डाँडाको घ्याङतिर लागि सके होलान् । आमा रुँदै गाईलाई घाँस हाल्दै होली र भन्दै होली मनमनमा बुढेसकालको टेको त्यो साल्गी कहाँ गइहोली ... लश्करी बाख्रीले पनि कति खोजीहोली मलाई” (पारिजात, २०५४, पृ. १५४-१५५) । साल्गीका बुबाले म्हाने पेमे घुमाएको र घ्याङतिर गई दिन बिताएको प्रसङ्गले तामाङहरूको प्रजातिगत पहिचान गराउनुका साथै उनीहरूको बौद्ध जीवनशैली र संस्कृतिलाई कथामा उपस्थित गराएको छ । यस कथामा भाषिक प्रयोगका दृष्टिले आदरार्थी प्रयोगको व्यवस्था नहुनु र ‘आमा रुँदै गाईलाई घाँस हाल्दै होली’ भन्नुले नेपाली दोस्रोभाषी समुदायको प्रजातिगत पहिचान गराएको छ ।

प्रस्तुत कथामा फुपूचेली र मामाचेलाबिच वैवाहिक सम्बन्ध गाँस्ने प्रचलन रहेको र त्यो तामाङ समुदायको जातीय संस्कृतिको वैशिष्ट्य रहेको कुरा यी पङ्क्तिमार्फत प्रस्तुत भएको छ : “उसलाई माग्न आउने थुप्रै भइसकेका थिए तथापि उसका आबाआमाले उसलाई उसकै मामाको छोरोसँग दिने तय गरे” (पारिजात, २०५४, पृ. १५६) । यहाँ साल्गीका बाबुआमाले साल्गीलाई धेरैतिरबाट माग्न आए पनि उसको बिहे मामाको छोरासँग तय गरेकोमा साल्गीको पनि मौन स्वीकृति रहेको देखिन्छ । यसबाट विवाह परम्पराको यो पक्ष तामाङ समुदायको सांस्कृतिक वैशिष्ट्यको पहिचानका रूपमा आएको छ । कुनै न कुनै इलम गरी परिवारलाई आर्थिक सहयोग गर्ने कुरामा तामाङ जातिका महिलाहरू अघि सर्छन् र कर्मशील चेतना राख्छन् भन्ने कुरा कथामा दर्साइएको छ ।

काठमाडौँको गलैँचा कारखानामा महिनाको चार सय रुपैयाँ पाउने गरी काममा लगाइदिन्छु भन्ने ल्वाँगे घर्तीको कुराले साल्गीले आँखा विस्फारित गरी “यतिका पैसा ल्याएर आमा आबालाई दिन पाए त” (पारिजात, २०५४, पृ. १५६) भनेर उत्साहित भएको प्रसङ्गले प्रस्ट पारेको छ । यस तथ्यबाट असमान आर्थिक वितरण र सामन्ती भूस्वामित्वका कारण साल्गीको परिवारलगायत मिहिनेती तामाङ समुदाय पनि अभावमै बाँच्नुपरेको छ भन्ने प्रजातिगत पहिचान भएको छ । यसबारे समालोचक पाण्डेय (२०७८) को कथन छ : “मानवसभ्यता र समाजको इतिहासमा पितृसत्ताको स्थापना र विकासपछि नारीहरू सीमान्त अथवा सबाल्टर्न बनाइँदै आएका छन् । उनीहरूको पहिचानलाई पुरुष आधारित बनाइएको र पुरुषका यौनसुखको परितृप्तिको साधन बनाइएको स्थितिले उनीहरूलाई शक्तिहीन बनायो र सीमान्त अवस्थामा पुऱ्यायो” (पृ. ८३) । यसरी किनारीकृत गरिएका महिलाले नारी बेचबिखन र अनिच्छापूर्वक पुरुषहरूको यौनतृप्तिको साधन बनी उत्पीडन सहनु परेको सन्दर्भबाट शक्तिहीन नारीको प्रजातिगत पहिचान भएको छ ।

ल्वाँगे घर्ती यस कथाको पुरुष पात्र हो । ‘घर्ती’ शब्दले जनजातिको पनि बोध हुन्छ र यो त्यसै समुदायबाट टिपिएको पात्र हो । अन्य राम्रा कामकुरा गर्ने सिप वा ढङ्ग नभएको निकम्मा पात्रका रूपमा उसको प्रजातिगत पहिचान भएको छ । उहिलेदेखि अहिलेसम्मको सामाजिक संरचनामा ऊ किनारीकृत समुदायकै प्रतिनिधि पात्र हो । वर्गीय दृष्टिले यस पात्रले सामन्ती संस्कृतिको अनुगामी चरित्रको प्रदर्शन गरेको छ । पैसा कमाउनका लागि जे गर्न पनि तयार हुने ऊ महिला बेचबिखनमा संलग्न सामन्ती आर्थिक संस्कृतिको मतियारका रूपमा चिनिएको छ । कथित उपल्ला जातिका मानिसहरू कतिपय वर्जित काममा आफू पर्दा पछाडि बसेर ऊजस्ता अलि भिन्न प्रकारले चिनिने व्यक्तिलाई अघि सार्ने गर्दथे । तिनै मूलधारका मानिसहरूको संरक्षण पाएर यसप्रकारको अमानुषिक कार्य गर्न उद्यत ल्वाँगे साल्गीलाई हरतरहले फकाउने नाममा यस्तो छलछामपूर्ण संवाद बोल्छ : “नेपालमा गलैँचा कारखानामा काम गर्न गएको छ भनी हल्ला फिँजाइदिउँला नि” (पारिजात, २०५४, पृ. १५६) । जातीय दृष्टिले जनजातिकै भएर पनि शोषक,

सामन्तवर्गको मतियार बनेको ल्वाँगेको प्रजातिगत पहिचान उत्पीडक पुरुषका रूपमा भएको छ । ऊ घर्तीको प्रजातिगत पहिचान समग्रताका आधारमा मानव जाति, क्षेत्रीय नश्लका आधारमा दक्षिण एसियाली भूभागमा बसोबास गर्ने जाति, देशीय सीमाका आधारमा नेपाली मूलजाति, नेपालभित्रका जातजातिमध्ये मङ्गोल मूलको जाति, चरित्र र क्रियाकलापका आधारमा युगीन पितृसत्तात्मक समाजको पुरुष जातिका रूपमा भएको छ ।

पर्यावरणको पहिचान

विवेच्य कथामा कथाकारको पर्यावरणीय चेतना तत्कालीन नेपाली भूधरातल, सहरिया तथा ग्रामीण संस्कार र संस्कृति, सामाजिक चालचलन, रीतिरिवाज र विधि व्यवहार, शैक्षिक बौद्धिक सञ्चेतना, आर्थिक अवस्था आदिबाट निर्मित भई कथाका विभिन्न सन्दर्भबाट संश्लेषण रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् । यिनै कतिपय सन्दर्भबाट विश्लेष्य कथाको पर्यावरणीय पहिचान गरिएको छ ।

प्रस्तुत कथामा भौगोलिक पर्यावरणका रूपमा मूलतः पहाडी ग्रामीण क्षेत्र र केही मात्रामा समथर भूभागलाई समेटिएको छ । सिन्धुपाल्चोकको पहाडी गाउँको परिवेशमा हुर्केकी साल्गी लस्करी बाख्री चराउन बनपाखा चहार्नु, उसको बुबा 'म्हाने पेमे' सिध्याएर डाँडाको घ्याङतिर उकालो लाग्नु, आमाले साल्गी भीरबाट खसेर मरी कि भन्ने आशङ्का गर्नु, अप्ठ्यारो डिलमा उम्रेको ऐँसेलुको फेदमा लस्करी बाख्री चर्नु जस्ता कुराहरू तथा अन्य कतिपय पर्यावरणीय सूचनामार्फत पहाडी प्राकृतिक, भौगोलिक पर्यावरणको बोध भएको छ । साल्गीको स्मृतिबिम्बमा उतारिएको विशिष्ट परिवेश यसरी प्रस्तुत भएको छ : "लस्करी बाख्री चराउन गएको थिई ऊ, मामाघरबाट पेवा दिएको बाख्री । दशैँताकको रमाइलो घाम लागिरहेको थियो । घाम र भ्याउँकिरीको आवाजमा दशैँको वास चलन थालिसकेको थियो" (पारिजात, २०५४, पृ. १५६) । साल्गी हुर्केबढेको गाउँको वातावरणको प्रस्तुतिमा कथाकार सुन्दर पहाडी भूबनोट र त्यस वरपरको पर्यावरणबाट प्रभावित भएको देखिन्छ । कथामा ग्रामीण वातावरणलाई प्रस्तुत गर्ने दृश्यात्मक पद्धतिको उपयोग भएको पाइन्छ । त्यसैगरी यसमा सहरिया पर्यावरणको छनक दिने सूचना र

प्रसङ्गहरू आएका छन् । वेश्यालयको कोठामा फिक्का उज्यालो छरिनु, कताकता रिक्सा र मोटरको हर्न बजेको सुनिनु, सरदानीको कोठाबाट भजनसँगै तमाखुको बास्ना बाहिरिनु जस्ता कुराहरू सहरी पर्यावरणका सूचक बनेर प्रस्तुत भएका छन् । नेपालको सिन्धुपाल्चोकदेखि भारतको कानपुरसम्मको भौगोलिक प्राकृतिक पर्यावरणले विस्तार पाएको प्रस्तुत कथामा त्यहाँ स्थित वेश्यालयको परिवेशलाई प्रत्यक्ष रूपमा अनि नेपालको सिन्धुपाल्चोकको डाँडागाउँ र त्यस सेरोफेरोको परिवेशलाई संस्मरणात्मक रूपमा पहिचान गराइएको छ ।

कथामा वर्णित घटनाप्रसङ्ग र पात्रका जीवनभोगाइका सन्दर्भलाई सामाजिक आर्थिक पर्यावरणसँग सम्बद्ध गरेर हेर्न सकिन्छ । विवेच्य कथामा सामाजिक आर्थिक पर्यावरण स्थानगत परिवेशसँग सम्बन्धित भई प्रस्तुत भएको छ । यसमा नारी शोषण र उत्पीडन अनि दबाव र तनावका बिच सङ्घर्षरत निम्नवर्गीय सामाजिक जनजीवनको कारुणिक परिदृश्य प्रस्तुत भएको छ । कथाकारले शासक र शासित तथा शोषक र शोषित वर्गमा विभाजित नेपाली समाजको संवेदनशील अवस्थाको मार्मिक चित्र उतारेकी छन् ।

आर्थिक विपन्नतामै जेनतेन जीवन धानिरहेका किसान, मजदुर, महिलाहरू सामाजिक तहमा पनि सामन्ती उत्पीडनका सिकार थिए भन्ने कुरा साल्गीको दिनचर्याबाट छर्लङ्ग हुन्छ । यहाँ बाबुआमाले साल्गीको बिहे उसकै मामाको छोरासँग गरिदिने सोच बनाएका छन् तर पैसाको अभावका कारण तत्काल त्यसलाई व्यावहारिक रूप दिन सकेका छैनन् । कलिलै उमेरमा गाउँ छोडी काठमाडौँको गलैँचा कारखानामा काम गर्न जान साल्गी तयार हुनुमा आर्थिक अभाव नै कारक बनेको छ । यस कथामा विकट पहाडी भूगोलमा बसोबास गर्ने समुदायको जीवनयापनको परिवेश आर्थिक पर्यावरणका रूपमा प्रभावकारी ढङ्गले उपस्थित भएको छ । यसमा वर्णित मामाका छोराछोरीसँग विवाहको प्रचलन, पशुपालनको संस्कृति, म्हाने पेमेसम्बद्ध बौद्धसंस्कृति र जीवनशैली आदि सन्दर्भले सांस्कृतिक पर्यावरणको परिचय प्रस्तुत गरेका छन् ।

विवेच्य कथामा नारीका समस्यालाई बोध गराउने सामाजिक पर्यावरण उपस्थित गराइएको छ । शिक्षा र चेतनाका अभावमा विकट पहाडी भेगमा नारी शिक्षाको अवस्था भन्ने दयनीय रहेको कुरा यसमा वर्णित छ । सामन्ती पितृसत्तात्मक मानसिकताकै कारण नारीले पुरुषद्वारा बेचिनुपर्ने अवस्थाबाट सिर्जित कारुणिक पर्यावरणको पहिचान यस कथामा भएको छ । यहाँ निम्नवर्गका समुदायको कष्टकर जीवन, महिलाले भोग्नुपरेको मानसिक तनाव र यातना आदि सन्दर्भ सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक आदि पक्षसँग सम्बन्धित पर्यावरणीय पहिचान बोकेर प्रस्तुत भएका छन् । कथाको अन्त्यतिर ल्वाँगे घर्तीप्रति व्यक्त गरेको घृणा र आक्रोशपूर्ण कथनले साल्गीमा नवीन चेतनाको उद्बोधन हुन थालेको पर्यावरण पनि सङ्केतित छ । आफूलाई धोका दिएर वेश्यालयको नारकीय जीवन बिताउन बाध्य पार्ने ल्वाँगेजस्ता धूर्तहरू सजायका भागीदार बन्नैपर्छ भन्ने सञ्चेतना साल्गीमा विकसित हुँदै आएको पर्यावरणीय परिदृश्य प्रभावकारी रूपमा उद्घाटित भएको छ ।

निष्कर्ष

साहित्यको समाजशास्त्रीय सिद्धान्तले साहित्यको अन्तर्विषयक अध्ययन गर्न सकिने आधार प्रदान गरेको छ र साहित्य त्यस्तो विधाका रूपमा स्थापित भएको छ । लेखक बाँचेको युग, जाति र पर्यावरणसम्बन्धी अभिलक्षण उसका रचनामा स्पष्ट रूपमा अभिव्यक्त भएका हुन्छन् भन्ने तेनको समाजशास्त्रीय मान्यताका आधारमा कथाकार पारिजातको 'साल्गीको बलात्कृत आँसु' कथाको क्षण, जाति र पर्यावरणको पहिचान गरिएको छ ।

विश्लेष्य कथाको रचनाको ऐतिहासिक कालखण्ड पञ्चायती व्यवस्थाको चरम उत्कर्षको समयवधि हो । यस कथामा २०४६ को प्रजातन्त्र प्राप्तिभन्दा छ वर्षपूर्वको सामन्ती राज्यसत्ताका आडमा हुर्किएको नेपाली समाज र व्यक्त वा अव्यक्त कुनै न कुनै रूपबाट विद्रोहात्मक सञ्चेतनाको उद्बोधन हुन थालेको सङ्क्रमणकालीन समाजका मूल्यमान्यता प्रस्तुत गर्ने युगचेतना क्षण बनेर प्रस्तुत भएको छ । यहाँ कथाको आयतनभित्र समेटिएको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक र बौद्धिक अवस्थालाई प्रस्तुत गर्ने क्षणको पहिचान भएको छ ।

कथामा विगतको क्षण संस्मरणात्मक रूपमा आएको छ । यसमा सामन्ती राज्यव्यवस्था र त्यसका पृष्ठपोषकहरूका कारण उत्पीडित भई नारकीय जीवन बाँच्न विवश साल्गीले न्यायका लागि आवाज उठाउन थालेको क्षण प्रस्तुत भएको छ । यस कथाको क्षणको पहिचान स्मृति, मति र प्रज्ञाका रूपमा साल्गीले वर्तमानमा भोगेको जीवन, विगतको अवस्था र भविष्यको सूचनाद्वारा भएको छ । कथाकारले आफू बाँचेको युगको चेतनालाई कथाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेकी छन् ।

प्रस्तुत कथामा मानव जातिभित्र समेटिएको नेपाली महाजातिभित्रका मूलतः मङ्गोल समुदायका प्रजातिगत पहिचान समेटिएका छन् । यसमा कथाकारका पुस्तौँपुस्ता अधिदेखिका विविध वंशाणुगत अभिलक्षण बोकेका नेपाली प्रजातिहरू प्रयुक्त भएका छन् र ती तत्कालीन क्षण र पर्यावरणसँग संश्लिष्ट रूपमा आएका छन् । विश्लेष्य कथामा २०४६ को राजनीतिक परिवर्तन अधिको सङ्क्रमणकालीन नेपालको पहाडी ग्रामीण जीवन पद्धति, स्थिति एवम् त्यहाँका बासिन्दाले भोग्नुपरेका सामन्तहरूका शोषण, अन्याय र उत्पीडनबाट सन्त्रस्त पर्यावरण प्रस्तुत भएको छ । यहाँ स्थानगत परिवेशका विशिष्टताको सूचना दिने साक्ष्य र सूचकहरू, पात्रका आचरण र क्रियाकलाप, स्वभाव र व्यवहारजस्ता तथ्यहरूले एउटा ऐतिहासिक कालखण्डको ग्रामीण र सहरिया पर्यावरणको बोध गराएका छन् । पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना र त्यसअन्तर्गत चलाखेल गर्ने सामन्ती चरित्रका अभिजातहरूले आफू पृष्ठभागमा रहेर निकृष्ट र अमानुषिक काममा ल्वाँगेजस्ता दुष्चरित्रलाई अगाडि सार्ने जस्तो घृणित र कलुषित पाटो पर्यावरणका रूपमा आएको छ । विभिन्न लोभ देखाएर गाउँका चेलीबेटी फकाउने, बेच्ने र उनीहरूलाई नारकीय जीवन बाँच्न विवश पार्ने जस्ता कारुणिक स्थितिको सामाजिक परिवेश कथाको पर्यावरणीय तथ्यका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यो कथा नेपालको विगतको क्षण, नेपालको पहाडी ग्रामीण अनि भारतीय सहरी पर्यावरणका नेपाली प्रजाति र पहिचान बोकेको उत्कृष्ट आख्यानात्मक रचना हो ।

सन्दर्भसूची

- उप्रेती, सञ्जीव (२०६९), *सिद्धान्तका कुरा* (चौथो संस्क.), काठमाडौं : अक्षर क्रियसन्स नेपाल ।
- कार्की, अम्बुभवानी (२०५२), *पारिजातको कथाकारिता*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिवि, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर ।
- क्षेत्री, उदय (२०६४), *समाजशास्त्रीय दृष्टिमा इन्द्रबहादुर राईका उपन्यासहरू*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रिवि, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर ।
- घिमिरे, कृष्णप्रसाद र ज्ञवाली, रामप्रसाद (२०६४), *आख्यानकार पारिजात* (दोस्रो संस्क.), काठमाडौं : हजुरको प्रकाशन ।
- चामलिङ, पवन (सम्पा.), (२०५४), *पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू*, नाम्ची : निर्माण प्रकाशन ।
- जैन, निर्मला (सम्पा.), (सन् १९८६), *साहित्य का समाजशास्त्रीय चिन्तन*, नयाँ दिल्ली : दिल्ली विश्वविद्यालय ।
- नेपाल, घनश्याम (सन् २००५), *आख्यानका कुरा* (दोस्रो संस्क.), सिलगढी : एकता हाउस प्रा.लि. ।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०५१), *पारिजातको कथाकारिता*, निनु चापागाई र खगेन्द्र सङ्गौला (सम्पा.), *पारिजात स्मृति ग्रन्थ* (पृष्ठ. ८४-१०९), काठमाडौं : पारिजात स्मृति केन्द्र ।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७८), *माक्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र* (दोस्रो संस्क.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पाण्डेय, मैनेजर (सन् २००६), *साहित्य के समाजशास्त्र की भूमिका* (तेस्रो संस्क.), हरियाणा : साहित्य अकादमी ।
- प्रधान, कृष्ण (२०६८), *महिला प्रतिभा र तिनका कथामा पाइने प्रवृत्ति, सनत रेग्मी र भाउपन्थी* (सम्पा.), *कथाविमर्श* (पृष्ठ. २६९-२९५), काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- भट्टराई, धनेश्वर र सुवेदी, रामचन्द्र (२०६५), *कृति र दृष्टि*, चितवन : हाम्रो सिर्जना ।
- पौड्याल, हीरामणि (२०४६), *रचना विवेचना*, पर्वत : इन्दिरा शर्मा पौड्याल ।
- श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), *शक्ति, स्रष्टा र सबाल्टर्न*, काठमाडौं : डिस्कोर्स पब्लिकेसन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०७०), *नेपाली कथा र कथाकार*, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०७७), *साहित्यको अनुसन्धान व्यवस्थापन*, काठमाडौं : शिखा बुक्स ।
- सुवेदी, राजेन्द्र (२०५३), *सृजनविधाका परिधिमा पारिजात*, वाराणसी : भूमिका प्रकाशन ।